

Lizardiren estetikara beste hurbilketa bat

LUIS M. MUJICA

Lizardiren lan literarioak gerra aurretiko poesian halako ildo berezia suposatu zuen, eta nahiz bere sorkuntza, bai poesian eta bai prosan, luzadura handikoa ez izan, esanguratsua gertatu zen. Hainbat herri-poeta eta bertsolari (on eta kaskar) ezagutu duen herri honetan Lizardiren olerkigintzak ildo berezi-landua erakutsi zigun, bere irudimen mundua, espresaera literarioa eta metafora-saldoa benetan estimagarria gertatu delako.

Lizardi, zerbait bada, autore landu, bipil eta ez-inprobisatzaillea da. Berak ukitu zuen oro kalitate nabarrez hornitu zuen euskal letren alorrean. Esan daiteke, Lizardik, nahiz bide klasizistetatik, ederbide sakon eta originala eskaini ziola euskarari, eta tresna literario bitxiz jardun zuela. Hainbat bertsolari erraz ukan duen herri honetan halako kreakuntza gaitza eta jaso estimatzekoa da.

Lizardi idazle exigentea izan genuen poesiaren eremuan. Estimatzekoa da bere poesiaren alde formala, iruditeria naroa, langintza estetiko berezia.

Beste lan batean esana dugunez, nahiz bertsolaritzak euskal letren eremuan fruitu on anitz eman, inprobisatua den poesi-mota ez daiteke, normalean, gonpara lanketa gaitza duen Lizardiren moduko edergintza trinkoarekin. Zarauzko olerkaria euskal letretan bertsolaritza inprobisatzaillearen antitesia dela esan daiteke. Baliteke, bai, berari bertsolari zenbaiteren bapatekotasun freskoa falta izatea, baina bapatekotasun horren aitzakitan, batzuetan inprobisaketa mer-

ke anitz ezagutu du euskal literaturak. Horren kontrakarrean sortu zen, nolabait, 30. hamarkadako olerkarien oldea, bertan Lizardi, Lauaxeta eta Orixe gisako autoreak aipatzekoak direla. Bai orduan eta bai egun, euskarak beharrezkoagoak ditu olerkari landuak, guxtienez, literatura jasoaeren eremuan.

Lizardi poesia landuen eredu garai izan da, bera irudi ausarten bitxitasunaz, ahapaldi zailen formalkuntzaz eta kontzeptualismo gihartsuaz aintzindari izan delako, eta bere lumaz euskarak prestigio estetikorak hurbiltzen asmatu duelako.

Lizardiren bideak, zerbait zehatzagoa espresatzeko, olde *krea-zionista* ekarri zion euskarari. Ordurarteko euskal poesiaren bide anitz folklorismoa eta erromantizismo herrikoiaeren ildokoa izan zen; Lizardiren olean, berriz, euskal poesia hertsidura estetikoaz jantzi zen. Lizardiren lumaz agrarismo errepikakorra gaingitu zen poesia. Batzuetan, ordea, ez zen ongi ulertu bere asmoa. Hona bere kexua: "*Gure bideak euskera txukuntzekoak ez omen dira naspilaltzekoak baizik. Negargarrizko etsia benetan...*". Lizardi ohardun zen bere bidea kontrakarrezkoa zela, nolabait, eta, hala ere, bideari leialtasunez jarraitu zion. Olerkariaren xedea euskarari ederbide originala (ez-ohizkoa) eskaintzea izan zen. Adierazgarri gertatzen da bere poema esanguratsu bateko hurrengo ahapadia: "*Baña nik, izkuntza larreakoa, / nai aukat ere noranalkoa: / yakite-egoek igoa; / soña zaar, berri gogoa; / azal orizta, muin betirakoa*".

Trinkoa izan zen, noski, olerkariak adierazi nahi izan ziguna, bide kreatzaile eta kontzeptualista berria ohartuki hartuz, eta hildo hartatik hainbat herri-olerkari erraz eta bertsolarizanteren sorkuntza alboratuz.

Lizardi iraultzaile azaldu zen bere garairako olerki bertsolarizante askoren aurka jardunez, eta bere gihartasun estetikoaz euskal literaturaren esparrura iruditeria formal eta gaitza ekarri.

Urte batzuk geroago Aresti bilbotarrak inauguraturiko *poesia sozialak* alde prosaikoagoak ekarriko zituen euskararen ortura. Izan ere, *poesia sozial*-aren aitzakitan, poesia banal anitz sartu zen gure mintzairaren baitan, inmediateismo ulerterraz baten estandarte mugituz.

Lizardiren eder-mundua positiboa izan zailo euskal literaturari,

errazkeriak ekidituta, bere arrastoa kreatzailea izan delako. Hala ere, seinalaturiko bere bide kultista eta hertsia olerkarirari nekeak ekarriko zizkion, ezen gure mintzairaren eremua, ordurarte, bertsolaritzak, batez ere, landua izan zen.

Lizardiren bide berriak

Lizardi idazle aski hermetikoa agitu zen hasieratik euskal poesiararen eremuan, eta hermetismo hura, nolabait, bertsolaritzak erabiliriko bideei eginiko kontrakorrantea izan zen. Hain zuzen, hainbeste poeta erromantiko —eta bertsolarizante— ukan duen euskal letren alorrean ez zen hain erraz irentsiko Lizardiren kreaionismoa (nahiz gure olerkaria literaturaren formillitate aldetik, oraindik, aski klasizista izan). Bere sorkuntzaren azpian lanketa pertsonal gaitza zegoen, lehia miressgarriz ondua. Lizardiren bideak aski pertsonalak ziren; eta *ederarren* atxikipena bere lumaren lorpen berezia izanen zen, kontrajoerak ere sortuko zituen. Berak euskararen ortura metaforismo landua, iruditeria klasizista, kalitate ez-ohiko idazkera ekarriko zuen.

Hala ere, esan daiteke, bere bidea ez zela teknikari dagokionez kokatu alboko literaturetan ematen zen tenorean (hots, frantsesean edo gaztelanian jadanik nagusi zen sinbolismoa ala surrealismo kontzeptualistaren arloan). Lizardiren bidea, garaikotasun-eza hori kontutan izanik ere, originala eta jantzia gertatu zen euskal literaturaren berrikuntzarako.

Paisaiaren deskribapenetan, adibidez, Lizardiren poesia adierazgarria da, iruditeria bizikoa, nahiz oraindik garaiko metaforismo surrealistentaren baitakoa ez izan. Lizardiren metafora ausartek Euskal Herriko paisaia deskribatzean, inpesionismoaren eskutik, estilo nabar eta kolorista azaltzen digute (nahiz ez azaldu oraindik XIX. mendetik gerora poesian nagusitzen etorriko zen olde subjektibista eta irrazional berezia). Bere paisajismoaren deskribapen oraindik formal eta trinkoegiak dira. Orixek aitortu zigunez, Lizardiren hildoa personalista zen, eta ez hainbeste garaiko literatur korrante bati atxikia: "...Ezagutu ote zuen gizon au (García Lorca poetaz mintzo da Orixe) Lizardi-k? Ez nuke esango. Ez Machado 'tarrik, ez Juan Ramón Jiménez, ez García Lorca, ez nitun nik ordu artan (gerraurrean) ezagutzen. Orain, izenez, ez irakurritz. Lizardi ere nere moduan zebillela nik

uste. *Ez genitun aitatu beñere poeta oriek, ez besterik ere...*" (Ikus *Oleri sorta*, Izar alea, 1-8-109 or.). Guk ere Orixeren ustea berretsi-ko genuke. Lizardiren bidea —modernismoa eta aurretiko erroman-
tizismoarena baino gehiago— kreazionismo pertsonal baterena bide zelako.

Formalkuntza eta irudien tenknikatik behatuta, Lizardi kreazionismo berezi batean sar daiteke, baina ez bere garaikide zen J. R. Jiménez baten jarrera modernista eta irrazionalean. Dakigunez, garai hartarako J. R. Jiménez irrazionalismo literarioaren uretan murgildurik zegoen, eta horregatik bere poema zenbaiten hermetismo subjektiboa. Lizardiren metaforismoa oso landua da, ederraren sekretuak ongi ezagutzen ditu, baina bere iruditeria *klasizista* da, fun-tsean. Baieztapen honekin adierazi nahi dugu Lizardiren paisajismoan ez direla ematen trazo oso subjektibistak (eta, hainbat gutxiago, irrazionalak), ze bere ukitu literarioa pertsonalismo klasizista batean kokatzen zen gehiago. L. Mitxelenak bere jarrera poetikoa langintza *personal* baten harian jarri zuen. "*Caso único es en nuestra literatura, Lizardi es ante todo un transmutador, y esto es en él actitud natural y espontánea, no el resultado de un propósito preconcebido de "crear belleza": sensaciones, emociones e ideas se vuelven en sus manos depurada materia estética*" (Historia de la Literatura Vasca, 146

Lizardiren tematika euskal girokoa da, eta teknika bezala bere iruditeria klasizista da; adibidez, *Bako* Jainko paganoaren irudia ahotkatzen du bere poesian, eta, orobat, eguzki-izpiak gezi bailiran irudikatzen. Susmoa dugu Lizardik Frantziako Verlaine batek harroturiko irudikazio modernista golztiarra, adibidez, ez zuela ezagun. Pireneta-
tik haranzko poesia modernoak XX. mendeko iruditeria irrazionalean eragina izan zuen Espainian, baina ez gure olerkariarengan. Aitzol-ek adierazi zuen bezala, Lizardiren ibilbide literarioa aski *personalista* izan da, ederraren aitzinean kreakuntza berezia egin duelako, eta barruan egosiriko sentimenduak naturari buruz molde klasizistan eman dituelako. Aitzolek bere irudimenari hesi zehatzak jarri zizkion, eta beti ere norabide klasizista baten hildoan. Zarauzko olerkaria metaforismoaren esparruan *apaingarriez* baliatzen da, baina iruditeria hori klasizista da, ausarkeria imaginario irrazionalegiak, nolabait, ekiditzen dituena.

Bere ukitu pertsonala transmititzen den arlo berezietakoa *paisajismo* nabarrarena da, XIX. mendeko deskribapen-teknika batzuta-
tik hurbil, eta, orobat, iruditeria *errenazentistan* erabiliriko imajina
bakotiarrak, *jaupalemeak* (sazerdotisak), *geziak* eta *huntzazko apain-
garriak* aportatuz. Ezin da ahantzi da XIX. mendeko iruditeria moder-
nistan ere imajina errenazentistak ere presente zeudela (nahiz tekni-
ka askoz subjektibo eta irrazionalagoen bidez landuak).

Zantzu batzuk

Motibazio mitologikoak

Arestian adierazi dugunez, Lizardiren poesiaren urrats sakone-
nak klasizismoari lotuak agertzen dira. Lizardiren kerantza literario
batzuek iturri klasikoetara garamatzate, hots, XVIko imaginario kon-
zeptistarekin erlazionatzen arora. Joera hartan modu hertsia eta trin-
koan *mitologiako* estetika zen nabarmen, besteen artean; iruditeria
haren andana batzuk atzemangarri dira euskal olerkariarengan ere.
Lizardik Garcilaso, Góngora edo Quevedo-ren hurbileko iruditeria ere
eskaintzen digu. *Arrats gorri* deituriko poeman, adibidez, iruditeria
barrokoa atzematen da, nahiz ez XIX. mendeko modernismoan era-
biliriko metaforismo irrazionalagoaren hildotik.

Lizardik deskribaturiko naturan *urretxindorrek*, *eguzki-geziak*,
tenploak eta ederrez beteriko bere eraikuntza bereziak agertzen dira.
Aipatzekoa da hurbileko bidetik, adibidez, Lope de Vega-ren hurren-
go pasartea: "*Vertido Baco el fuerte amés afea, / los vasos y la
mesa derribada; / duermen las guardas que tan mal emplea* (*Poe-
sías líricas del siglo de Oro*, 260). Lizardik ondorengo irudiak dakar-
tza Lope de Vega-ren antzeko mintzo poetikoaz: "*Dantzari-talde,
Bacotiarrak, / naaspil zoroan zuti-baldarrak, / esku goituan ontzia
ardo...*" (*Sagar-lore*, 144 or.). Bi poetetan Baco jainkoa ardo-ontzia
eskuetan duela ageri da. Loperen iruditerian, orobat, eguzkiaren
errainu-erasoa, *sarkalde gorian* lekutua agertzen da: "*De la abrasada
eclíotica que ignora / intrépido corrió las líneas de oro / mozo infeliz,
a quien el verde coro / vió sol, rayo tembló, difunto llora*" (*Poesías
líricas del siglo de oro*, 264).

Lizardik, berriz, bere aldetik *sarkalde-leizea*-ren irudia: "*Amil-*

mugan, bekaitz zimela artu du; / amorruez damakio odel-sail bati su; / ta, aren argiz gaua galazi-ustean, / murgil yo du buruz sarkalde-leizean" (Arrats-gorri, 204). Dударик ez, Lizardik hareago darama klasi-zismotik harturiko irudi-saldoa, beti ere euskal lekumen fisikoa egotziz. *Su*-aren iruditeria —poema berean— oso landurik azaltzen zaigu *txingar, itsaso gorri, lurrun* eta *odeiez* bilbaturiko iruditan eskalnia. Bestalde, mitologiaren kutsuz ukituriko mintzo barrokoa duten bertsoak ere baditu: "*Begira: Ixkain-eruntz, txingar borobilla / noiz egingo dago uretan murgilla, / ta noiz txir-txir otsez itsaso gorria / biurtuko lurrunezko odei zuria...*" (Ondar-gorri, 158). Halako iruditeria, barrokoegia gertatzen da, nola ez, euskal literatura ohikoa zen esparruan.

Klasizismoaren ukitua hareago zehaztuz, esan daiteke Lizardirengan, oraindik, aipatzekoak direla beste irudi batzuk; hala nola, *huntzak* (yedras), *mahats-ernamuinak* (pámpanos de racimos), *ereiñotzak* (laureles), *oianak* (bosques), *temploak, zutoinak* (pilares), *habeak* (columnas) gisakoak. Pedro Espinosa poeta ernazentistak, esate baterako, ondorengo iruditeria eskaintzen zigun: "*Así del olmo abrazan ramo y cepa / con pámpanos harpados los sarmientos... / ... Por flegibles tahares sube y trepa / la inexplicable yedra...*" (*Poesía lírica del siglo de oro*, 304). Lizardirengan antzeko mintzo klasizista *eliz-zutoin* eta *ostopilloen* (pámpanos) irudiak sortzean (eta, orobat, *ardo-txanbillak* (ánforas de vino" eta *oianeko yaupalemeak* (sacerdotisas del bosque) iruditeriaz hornitzean. Hona bere oihartzun klasizista hurrengoan: "*Atsedenaren eliz zutoin bete, ostopillo ta izar izunak abe: / ta i bertan oianeko yaupaleme*" (*Baso itzal*, op.c. 148). Gainera, mitologiarekin loturiko beste zenbait irudi agertzen da bere poesian, hala nola, *basajaunak, lamiak, erreka-marik* eta *maitagarriak*. Tenore horretako pertsonaiak, noski, Gaztelako poesia klasizistan, ere present zeuden, *fauno, ninfa, naiade* eta *satiro* delakoen hildotik.

Lizardik landuriko poesia klasizistan, oraindik, nabarmen da *Ba-soa, Eguzkia, Itzala, Lurra, Gaua, Euria* bezalakoekin loturiko imaginario fisikoa. Espinosa poeta ernazentistan, adibidez, ondorengo koa-dro klasizista aurkezten zaigu berriro: "*Cuántas viven en fuentes, ninfas bellas / (que burlan los satíricos silvanos, / que arrojándose al agua por cogellas, / el agua aprietan con lascivas manos)*" (*Poesía*

lirica del siglo de oro, 308). Lizardiren iruditeria ere, neurri handi batean.

Gaztelako klasizismoarekin erka daiteke. Euskal olerkariak hemen adierazirikoaren hildoa islatzen digu hurrengo pasartetan: "Eguzki itzulberriak / (maitari goiztarrak) / munkatu du basoa / (munkatu senarrak)... / Emazte ezkonberria / dala uste basoa " (*Neskatx urdin-yantzia*, 88 or.). "Udaberri, uste-ezik, / arki ditu basoan / Neskatxa da, ta urdiñez / yantzita ziyoa " (*Ibidem*).

b) *Sinbolismo bukolikoa*

Sinbolismo bukolikoaren norabidetik Garcilaso de la Vega-k ibilbide berezia egin zuen, jakina denez. Ezagunak dira bere olerkietan *tximeleta* eta *erleen* aipuak. Lizardik antzeko urratsak uzten dizkigu *aberaskaz* eta *tximeleten hegaketa* jardutean. Orobat, ezagun dira bere iruditeriaren markoan *kilkerrak* eta *urretxindorrak*, eta, oraindik harago, *artzain-txirulak* ere (alboko beste literaturetan ernazimenduko poesia bukolikoan sartzen zirenak). Sailkatzekoak lirateke hemen beste kasu berezi batzuk ere. Hona testu batzuk: "Irakin diraki, berez ezezik / erleen egoek yo ta naasirik" (*Baso itzal*, 148). Eta *kilker* olerkariaren aipua eginez: "Kilker olerkari artoteak / neurtitz ozenak ditun boteak / lurrezko yauregi-atean?" (*Sagar-lore*, 142). Bide beretik agertzen da *urretxindorra* hegaztia —ertaro eta ernazimenduko lirikarekin oso kateatua, bereziki, frantziar hegoaldeko literatura okzitaniar eta probentzalorekin. Beraietan *errusiñola*-ren aipua egiten da klarki, tradizio literario berezia bultzatuz.

Ondorengo pasartean, Lizardik *urretxindorra* eszenategi funebrean kokatzen du, amodioaren presentzia orokorra bermatuz: "Adiskide Urretxindor il zaizute, / ta aren ilkizunetara / —egoak ikara— / berandu-beldurrak al zaramate?" (*Ondar-gorri*, 160).

c) *Sinbolismo klasikoaren beste elementu zenbait.*

Irudien sailean aipatzekoak dira *tenploak* (elizak), *geziak*, *edergarriak*, *jauregiak* —ia denak XVI. mendeko barrokismoarekin lotzekoak—. Gaztelako literaturaren esparruan nabarmenki dira guztiak.

1) *Edergarriak.*

Irudi-saldo honetan *damaskoak*, *oihalak*, *adatsak*, *loreak* dira aipatzekoak. Hona pasarte berezi bat: "Eguzkiak orailen adatsa du-

nean... / *inguma bi xurizta, lur apaindu-gaiñez / lorez-loreko ibilli gozoak egiñez*" (Maitea, 51). Eta, orobat: "*Damoialak urdin yoriak / ertzeko oialean*" (Maitea, 51.).

2) Tenploak eta habeak

Iruditeria bera nabarmen da Gaztelako poesia ernazentistan ere: *Tenploa*-ren irudiarekin batera alpatzekoa da *yaupalemeen* (sacerdotisas) saldoa. "*Atsedenaeren eliz, zutoiz bete, / osto-pillo ta izar izunak abe: / ta i bertan oianeko yaupaleme...*" (Basoa itzal, 152.).

3) Geziak

Geziekin loturiko iruditeriak ere kerantza klasizista du, eta aski landua agertzen da Lizardiren imaginarioan. Esate baterako, *Iguzkiak*, pertsonaia mailetatiko bezala, ortzearen alturatik *geziak* jaurtikitzen ditu. "*Gallurrera igoa da Iguzkia, / nondik yaurtiko zutago gezia...*" (Baso itzal, 204). Eta hurrengo kasuan ere: "*Gezi urdiñek / ziztatua dakus / illuna Gaztek*" (Maitea, 29).

d) Pertsonaia mitologikoen saldoa.

Atal honetan pertsonaia mitologikoen izenak sartzen ditugu, hots, *Bako*, *Ikaro*, *Iguzki* bezalakoak. Hildo horretako etorria dute hurrengo bertsoek: "*Ta beeko gaiok agor-ezkeroz, / Iguzki-k ezin urtzuko egoz / (Ikar-ek ez bezelakoz) / goazeman zerura igoz, / izar urdiñatarañoko asmoz!*" (Eusko-bidaztiarena, 172). "*Dantzari-talde, Baco-tiarrak, / naspil zoroen zuti-baldarrak / esku goituan ontzia ardo...*" (Sagar-lore, 144).

Lizardiren metafora-saldo beste batek, bere aldetik, *mistikaren* eragina du, eta komeni da bere irudiekin parekaketa zenbait egitea. Bide horretatik, noski, Orixe oparoago ibili zen, baina Lizardi ere ez zen arrotz izan arlo horretara, batez ere, bere *Yainko-muñoetan* eta *Jainko-beteaz* olerkietan.

Urte giroak ene begietan poema, zehazki, Lizardiren husketa liriko-mistikoa da, ze "*Jainkoaren Beteaz*" mintzo zaigu bera —XVI. mendeko gaztelar mistikoen oldean, Donibane Gurutzekoa edo eta Avilako Teresaren hurbiletik—. Lizardiren "*Bego latina, / bego mintzai oro ixil, Jainkoarekin / kuku niregan nadin bil*" Donibane Gurutzekoaren "*quedéme y olvidéme..., cesó todo y dejéme*" dela-

koaren hurretik jalgia dela ematen du, adibidez. Antzeko bidea, intimismo ondu baten koadro mistikoaz, *Egamin* peomatxoan: "Yau-narenean nago / zentzunak ezin bil, / elizaren sabela / bakar dago ta ixil, / otoitzarako giro, / baño ni txoratil..." (*Egamin*). Pasarte honetan Lizardi Orixeren kerantza mistikotik aski hurre dabilela ematen du.

Antzeko paralelismoak eraiki daitezke Lizardi eta Becquer poeta-ren artean. Kontuan izatekoa da, esate baterako, Becquer-en harako *Qué solos se quedan los muertos* poema eta Lizardiren *Illeta-eresi* delakoa. Alpaturiko olerkietan, kanposantuko egonaldian, hain zu-zen, hurrengo elementuak pareka daitezke bi poeten artean: A) Becquer-ek *noche / invierno*. Lizardik *negu-gaua*. B) Bequer-ek *madera / crujiir el viento*. Lizardik *oholak / uluka aizea*. Gogoratzekoa da hemen, orobat, Lizardiren beste harakoa: "... Zerraldo-olen artetik / (negu-gaua iduri) / ez al datortzu, uluka, / aize erriki-eza" (*Illeta-eresi*). Antzeko ikuskizuna Becquer-en hileta-koadroan: "En las largas noches / del helado invierno / cuando la madera / crujiir hace el viento..."

Beste olerki-mota batean ere —hots, *paisajismoarekin* loturi-koan— trenaren ikuskizuna ere adieragarri gertatzen da. Jakina de-nez, XIX. mendeko poesian trena aski ezaguna izan da poeta batzuen sorkuntzan. Bai poeta kostunbristek, bai modernistek —sin-bolistek ere ahanzi gabe— trena presente dagoen paisajistismo xumea. Lizardiren *Bultzi-leiotik* poemak, adibidez, aire magikoa be-rezia islatzen digu, *bultziak* higitzean duen erritmoa profitatuz. Lizar-diren olerkian trena euskal paisaiaren barruan kokatzen da, leiho-kristalak eszenategiaren behatoki direla. Olerkariak ikuspegiari errit-mo urduria, mugimendu xumez beterikoa, itsasten dio. Gaztelaniaz J. R. Jiménez poetak jalgiak zituen, Lizardik baino lehenago, trena-rekin loturiko pasarteak: "El tren arranca, lentamente... / Llovizna. Algunas gotas mueren en el cristal... / Huye más el paisaje... y la ciudad se pierde / allá en el campo inmenso, que un sol difícil dora" (*Melancolía en el tren*. Segunda antología poética. Ed. Espasa Calpe (1952), 131). Lizardik ere antzeko koadroa so urduriaz deskribatuz *bultziko* leihotik euskal paisaia xumea; poetak bidaide ditu trenetik behatzen dituen zuhaitzak, artasoroak, laino mehez estaliriko gu-neak, eta, nola ez, denen lekuko den euskal nekazari *gizandiaren* protagonismoa: "...Ale gorritz / abailduta sagarrak / oro laño / mee batek estalla, / urrez oro / eguzkiak yantzia" (*Bultzi-leiotik*, 94).

Lañoa zerbait ez-preziso, sotil eta etereo bezala agertzen da, eguzkiak utziriko arrastoa urrezkoa izaki. Eta paisaiaren erdian —alpatu dugunez— nekazariaren protagonismoa: "*Nekazari, / gizandi bat iduri / soroan zut; beyondeizula zuril (Bultz-leiotik, 94)*

Testu hauetan planoak sotil eta arin doaz, soilki aipaturik, trenak gelditzeko asmorik ere ez bailuan; begiztaturiko elementuak (hots, artasoroak, mendiak, baserriak, sagardiak...) irudi azkarretan lgarotzen dira: "*Arto musker, / mendi, baserri zaarrak; / ale gorriz / abaildutako sagarrak!* Eta, azkenik, poeta beraren presentzia da nagusi (berak baitaragio barnetik ikusten den orori bere psike kontenplazailleaz).

Ikusten denez, poeman nabarmen da Lizardiren jarrera kontenplazaillea, ze kanpoan ederretsia bere oharren estetikotik pasarazten du, une animikoaren bultzatzaile dela poeta. Horregatik, dio: "*Beeko bear goriak / narama... Agur, / soro, sagar, mendiak*" (*Bultz-leiotik, 96*). Lizardik trenaren mugida, bada, kasik nemoteknikoki eskaintzen digu; elementuak soil-soil aipatzen dira, eta ingurukoa begiztatuaren gai piktoriko baino ez da. Lizardi, aipu eskemati-koen bidez, begiztua birkreatzen aurkezten zaigu, eta Tolosatik Dostoniaranzko tren-bide ezaguna eszenario bisemiko aparta bilakatzen da bere luman, bere barneko joera intimista argiago utzi.

Adierazia dugunez, Juan R. Jiménez-ek ere (A. Machado-ren pasarte zenbait ahortzi gabe) hurbileko sentsazioak jalgiak zituen trenaren irudiak, nahiz gure olerkariak baino, oraindik, zama bisemiko nabariagoaz. Jakina denez, trenaren irudia Frantziako poesian ere erabilia zen XIX. mendean, eta Lizardik eskainitako koadroan ere hango paralelismoak atzemagari bide dira.

Bestalde, Lizardiren poesiaren eraginetan funtsezkoena, agian, bere ekite *personal*a da aiaptzekoa, ze krezionismo landuz jarduten du berak, nahiz kanpo-eraginak ere, ikusi dugunez, ukaezinak gertatu. Laburbilduz, Lizardi —iruditeria kultista batez ballatuz— euskal paisalan eta egitate existentzian erroaturiko poesia landu zuen. Funtsean, Lizardiren mintzo poetikoak keru klasizista eta *personal*a islatzen digu (aldi berean, bertsolaritzak Euskal Herrian ukan duen prestantzia nabarmenki garaituz).

Bestalde, formalismo literariotik harantz, bere poesiaren mul-

nean, kristau fedearen mamidura dager, eta, Orixeren kasuan beza-la, ez daiteke uler sakon Lizardiren olerkigintza sinesmen horren ikuspegitik ez bada. Alde horretatik Lizardiren poesiaren zati bat Gaztelako mistikaren zordun ere bada.

Laburbilduz, esan daiteke, *Bultzi-leiotik* poemari nabari zaion mugikortasun sotilak Lizardiren kreakuntzan ere garaiko poesia modernoak duen eragina islatzen bide da, hots, mugikortasun zaluaren originaltasun bitxia. Orobat, adieraz daiteke Lizardik ezagun duela euskal literaturaren luze-zabala, eta, zehazkiago, aspaldiko *herri literatura* sotilaren markoa. Funtsean, Lizardi poeta kreationista dugu, eta inolaz ez da edertzale isolatua; hortik ederdura poetikoak islatzen duen sintesia.

Lizardiren paisajismoaren keru bisemikoa

Lizardiren paisajismoak bisemiazko trataera berezia du, esana dugunez. Bere teknika paisajistikoak ukitu bisemiko ukaezinak ditu, nahiz eta ez, beti, garaiko poesia modernoaren oldean atondua.

Bere paisaiak halako ukitu iluntsu eta ez-zehatza du, intimismo barnekoa, deskribaturiko elementuak halako inpresio gandutsu edo etereoan biltzea maite duelako.

Lizardik ezagutzen zuen, antza, inpresionismoaren teknika, nahiz eta bere iruditeria, oraindik, aski klasizista den. Beregan presente dago paisajismo piktoriko sugerikorra (ez hainbeste ez-preziosozko teknika), baina bai euskal paisaiak berea duen sugerentziatzko ukitua). Paisala hori pertsonala da, *bisemiaz* hornitua, deskribapenttan puntu subjetoak ere bilatzen dituena. Kanpoan begiztatua barneko gelatan egostea atsegin izaten zaio olerkariari, orori halako oihartzun intimista egotziz. Hala ere, bere intimismoa ez dago, oraindik, XX. mendeko *irrazionalismo* poetiko naro batez ukitua, ze bere deskribapenei eraikuntza literario klasikoegia dagokie. Lizardi deskribapen piktorikoetan formalegia da, gauzekien nexoak oraindik *logikoegiak* dira, bere trazoak sugestiboak izan arren. Lizardik ez garmatza, bada, XX. mendean nagusi bilkatzen informalismo subjektiboa (eta gutxiago surrealista), ze berari objektua ertz askotatik formalki deskribatzea atsegin izaten zaio. Horrek adierazten du

berarentzat garrantzitsua dela sorkuntza literarioan *objectum* delakora allegatzea (ez bere ingurumari diluituetan galtzea).

Hurrengo pasartean elementu kontenplatuak bere objektibitate aski arrazionallean eskaintzen zaizkigu, begietara allegatua zehaztasunez ondua bailegoan: "*Bide-ertzean, ez marrubi, / ez belar gizenik. / Otalorea, bakanka, / goitzxo karraxika, Udaberiarri deika*" (*Bizialo*, 136). Testua sugerikorra izan arren, ez da J. R. Jiménez bategan ematen dena bezain esleltua, olde subjektibokoa. Lizardi zehatzagoa da deskripzioetan, formalagoa irudietan. Hala ere, bere paisaia iristen da *bisemikoa* izatera, ze deskribatuaz gain, beste zerbait sugeritzen digu beti.

Pinturaren arloan, jakina denez, euskal paisajismo sugerikor baten aldean aritu ziren Regoyos, Amerika, Ereñxun edo eta Zubiarre anaiak, eta euren koadrotan ere elementu bisemikoak atzemangarri dira, euren trazoek —bat-batekoa so fisikoaz harago— beste zerbait areago sugeritzen dutelako. Lizardi intimista genuen, baina oraindik sumisioa *objectum* delakoari, pertzepzio formalaren aldetik. Bere paisaia poetikoan deskribapenen *logika* nabariegia da, eta beste zerbait horren ukitu inplizitoa da, eta XX. mendeko poesia informalean ematen zen hermetismoaz landurikoa. Lizardirengan presente dago intimismo pertsonalista, baina beti molde aski gihartsu eta arrazionallean egotzia.

Besadle, Lizardiren paisajismoa nabarra eta sugestiboa da, adierazpen sotilez betea. Ikuspegi batzuetan, neskaxa bilutsik azaltzen da, urdinez jantzia: "*Billuzik zan basoa / negu-ondarrean, / neskax urdin-yantzia / bertara denean*" (*Neskatx urdin yantzia*, 88). Elementu zenbait sentsuala izan arren, ez da oraindik erotikoa, eta pertsonaiak paisaiaren ikuspegi *objeto* ahokatuak kausitzen dira. Emaztekien adierazpenak sugerenteak dira bai, baino ez laxoak edo morbidoak, ze bere iruditeria oraindik janzkera arrazional eta klasizistan mamitua dago, futnsean. Bere paisaiaren deskribapentan oraindik *objectum* delakoarekiko menderakizun formal gehiegi atzematen da.

Pinturazko joera

Lizardi, maiz, pintore azaltzen zaigu, inpresionismo sotil baten hariei lotua. Lizardi pintoreak ikusten duen oro tentu barnekoiaz,

zertzelada xumez biltzen du. Bere sentzazioak (adibidez, Tolosan Mutitegi baserriaren muinoa gairidituta, Urkizupeko maldaren tontorrera hurbiltzean, harridura poetiko bilakatzen dira, zertzelada metaforiko trinkoetan gauzaturiko irudi nabar. Bere ahapaldietan arkitektura formal bikaina eraikia eskaintzen zaigu, dena naturaren gorazarre estetiko batean hondua. Hona adibide bat: "Kemenak utseta nekez bainoa, / zalantza dut zaartu naizelakoa... / Udazkenak aulagotzen dit atsa, / orbelak ozenagotzen oin-otsa, / aldapak larriagotzen biotza... / Leenetan ez bezin autsia natza" (Ondar gorri, 158). Olerkariak testuan, muinoranzko igoeran, udazkenaren koadro nabar bat eskaintzen digu, alboan atzemana psikean irmoki sartzen duela. Olerkaria, orobat, Urkizupeko maldan, zaharkitua sentitzen da, eta bere arnas-hautsiaren erritmoak gaitzagoa bilakatu bide dio sorturiko ahapaldia. Olerkariak neke animikoa transmititzen digu, ahalegin fisiokoaz gain (bidearen gaitza bere barne psikearen oldean txertatuz).

Metaforismo trinkoa

Lizardiren kritiko gehienek argitan utzi dute olerkariaren originaltasuna irudien sorkuntzan, nahiz eta bere metaforismoa, gehien batean, oraindik estetika klasizista baten oldetan mamitua izan. Bai, bere ederbide literarioa oso jantzia da, eta bere deskribapenak oso piktorikoak dira, negu-atarian eginiko olerki inpresionistan bezala. "Egur ezearen kea / goiak du kolore: / egunaren atariruntz / zauribat, gordiña, / odol-bearrean urre". Olerkariak bertso honetan pintura inpresionista sugerigarria eraikitzen digu, A mailan egurra eta B mailan ortzea lotuz. Bere poesiak, orobat, bisemiazko keru berezia pilatzen du, hots, halako ukitu intimista berezia. Begibistako negutearen bilustasun fisikoa karraxi hitzaz espresatzen du animikoki, eta oihaneko otalorea ere hoska irudikatzen udaberriaren atarian. Bere paisaiari halako subjektibitate sotila dario, eta sentzazioak irudi esanguratsuetara igarotzen dira, nahiz bere metaforetan nexoa errealitatearekin oraindik aski klasizista izan. Lizardiren metaforismoak, beraz, lortzen du emozio bat sortzea irakurlearengan bere adierazpen animikoak ongi lortuak direlako. Bere irudiak ez dira, noski, G. Lorca edo eta Aleixandre batenak bezain irrazional eta ausartak, baina bere mintzoak badu halako sen pertsonalista unkigarria. Bestalde, zarautzar olerkariarientzat kromatismozko-joera gizentzeko Euskal paisaiako edozein elementu da on. Adibidez, gerezi eta basaran fruituak

olde metaforiko bereziz lekutzen ditu. Antzeko transposizioa islatzen du *arraspera*-ren deskribapenak, zeinean ortzea *odolezko* zauritan ezartzen den, deskribapen fisikoaz gain, beste zerbait areagoa sugerituz. Lizardiren paisaiak, bada, ia beti *bigarren*go semara darama irakurlea, bigarren sentsazio ongi ez definitu batera (fisikoki begiztatuari beste zerbait intimoagoa egotziz). Udazkeneko kromatismoak, adibidez, beste "zerbait" berezia sugeritzea lortzen du, ze deskripzio fisikoez harantz, ikusiak bigarren sema du ikuslearen gune animikoan, halako idazkera magiko eta xorgina atxikitzen duela.

Teknika elisioduna

Lizardiren olerkigintzak —poesia trinkoaren inpresioaz gain— joera sinkopatzalle berezia eskaintzen dio irakurleari. Egia da joera hori gaitza bilaka daitekeela, maiz, ulermenaren aldetik, baina Lizardiren jarrera berezietakoa da. Horretan datza olerkariaren kontzeptualizazioa eta kerantza sinkopatzalle aparta. Euskal literaturaren baratzean, Oihenartek egin bide zuen lehen aldiz bide hori, ze bere estiloa aski kontzeptista agitzen zaio euskal irakurleari.

Villasantek Lizardiren idazkera trinkoa deskribatzean hurrengo esaten zigun: *"El ha creado un tipo de poesía nuevo, muy intelectual, casi conceptista. Aspira a expresar los sentimientos más profundos con la mínima cantidad posible de materia, es decir, de palabras; esto le da vigor, densidad y fuerza expresiva impresionante... Este extremado conceptismo, concisión o condensación de la poesía de Lizardi, si por un lado le da vigor... y hace que el lector necesite recurrir a la traducción castellana que el propio Lizardi puso en la página de enfrente"* (Historia de la literatura vasca, 338-339).

Lizardiren poesiak, bai, berea du zaildura, hots, original eta konprenigaitza egiten duen zerbait berezia. Lizardi dugu euskal literaturan aro handi batean poesia bertsolarizantetik urrunen dabilen olerkarietakoa. Hala ere, ulergaitzetasunak berarengan bitxitasuna eta ederdura biltzen ditu batean. Esan daiteke, joera kultista hori ongi islaturik geratu dela bere *Eusko-bidaztiarena* poeman. *"Baña nik, izkuntza larreakoa, / nai aunar ere narainaikoa: / yakite-egoek igoa; / ... muin betirakoa"*. Helburu hori zorrotz bete zuen olerkariak, bere estetikan ezer ez baita erraza.

Lau etapatan sailka daiteke Lizardiren sorkuntza poetikoa. 1)

1919. urtetik 1926. artekoa. Aro horretan nolabaiteko gordintasuna islatzen du olerkariaren sorkuntzak. 2) 1926.tik 1930.artekoa. Bere idazkera heldugabea izan arren, oraindik, lehen etapan baino trinkoagoa da, ohiko elisio-joreraz hornituagoa. Aro horretan kokatzen dira *Xabierto-ren eriotza*, *Neskatx urdin-yantzia*, *Bultzi-leiotik bezalako olerkiak*. 3) 1930tik 1932 arteko epea. Hau da Lizadiren arorik mamitsu eta landuena, eta tarte horretan lantzen ditu *Biotzean min dut*, *Urte giroak ene begietan*, *Euzko-bidaztiarena*, *Asaba zarren baratza* bezalako poema garaiak. Beraletan ematen olerkariaren joera konzeptualista gihartsuena (nahiz bere konzeptualismoa ematen den, apur bat, bisemia eta kromatismozko lanketaz). 4) Azken etapan Lizardik, batez ere, *Maitea* delturiko poema luze eta amaitugabea eskaini zigun. Poema egitura sollekoa da, eta idazkeraz ulergarriagoa, euskal herri-poesia *tradizionalera* itzuli nahi bailuan. Adibidez, hurrengo olerki-zatiek *atari ilogikoetako* teknika binarioa islatzen dute, aintzinako poesia herrikoia eskema jarraituz: "*Aidean, eder usoa, / mendi-mendian, pagoa... / Etxe gain gorriak / keea du ederragoa*" (*Etxeko keea*, 198). Poematxoan lehen mailan sinboloa (*usoa / pagoa...*) eskaintzen da, bigarreanean, berriz, mulnarekin eginiko *nexoa* (*etxeko kea*).

Gramatikaren aldetik, goian adieraziriko kontzeptismoa lortzeko Lizardik aposiziozko teknikara joko du, maiz, hau da, *izen + izena* (edo eta *adj.sustantibatzailea + sustantiboa*) formulara, ohiko partizipioa ekidituz. Adibidez, **itzal(etako) zokondoetan* ordez *itzal-zokondoetan* azaltzen da bere formulaziotan. Orobat, adjetiboen *sustantibizazioa* darabil izenlaguna lehen posiziora eramanez. Esate baterako, *eder-goseok* formula **edertasunaren gose diren begiok* parafrasia ordezkatzen bide du. Olerkariak aditzak eta erlaziozko formulak (*deklinatiboak*, bereziki) laburtzera jotzen du, hitz-konposatuen kerantza kultu eta hertsia goa sortuz perpausan. Aditzaren kasuan ere, formula *sintetikoak* nabarmen dira Lizardirengan; esate baterako, *datza*, *dagi*, *dakus* modukoak azaltzen dira bere orritan. Formula horiek, nola ez, bat datoz bere ohiko idazkera sintetizatzaile eta kultistarekin. Adibidez, *azken-arbazta begiez* perpausan *-eko* eta *-en* deklinatiboak ekiditzen dira, eta *Yainko-muño-gañetara* delakoan, nolabait, **Yainkoz(ko) muño(en) gañetara* antzeko zerbait ordezkatzen dela dirudi. Lizardik, orobat, aditzen trataeran lizentzia zenbait egiten du, hala-nola, *arki ditu* (**arki(tu) ditu* ordez), *ikus dun*

(**Ikus(i) dun* ordez delakoetan; kasu horietan bertsoaren *neurria* gramatikazko legeari gainezartzen zailo.

Esan daiteke, antzeko elisio-joerak gerra aurretiko beste olerkari batzutan ere ohikoak zirela, hots, bertsolaritzaren joera arruntak gainditzeko erabiliriko formulazio laburretan. Ildo bera atzemangarri da Orixe eta Lauaxetaren olerkigintzan. Beste muturrekoak dira, bada, bertsolaritza herrikoiaren jokabideak *sartutzia* edo *engañatutzia* gisako formuletan (beti ere *neurriaren* mesedetan sortuak). Hemengo auzia tratatua dugu, jada, beste lan batean: "*Lizardi-ren berezitasunetako bat hizkuntza sinkopatu, gihartsu, kontzeptual bat sortzea izan bada, jakitun gara, bestalde, noski, horrek batzuetan euskararen "tortura" eta zigorra gerta daitekeen idazkera sortu duela ere. Bainan lirika oro, "bide berri" oro, nolabait, bortxaketa da, tortura da*" (Lizardiren lirika-bideak, II, 128).

Lizardiren hautabideak kontzisia eta zailtasunezkoak izan ziren espresioaren aldetik, eta hori olerkariaren ustean euskarari oraindik mintzaira hertsu eta jaso baten ospea faltza zitzaizkion. Lizardiren oldea, bada, bide preziosista eta antibertsolarizantea gertatu zen neurri handian, eta hortik bere idazkera sinkopatzailearen trinkotasuna (eta ulergaitasuna ere).

. . .

Lizardiren poesiari buruzko aportazio hauek amaitzean, balezta daiteke, olerkariak euskararen eremura ildo aberats, kontzeptista eta jasoak ekarri zituela. Bere *eder-bideak*, gehienbat, klasizismo literario baten norabidekoak izan ziren, euskarari *muin betirakoa* erants-tekoak sorkuntza poetiko oso landu baten norabidean. Olerkariari esker gure mintzaira zaharrak *estetikazko* bide lerden eta berriak egin ditu, eta bere edergintzak arrasto ukaezinak ukan ditu, orobat, gerraosteko olerkari zenbaitengan.